УДК 21:41:341.18

Опанащук Петро Володимирович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного управління
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Opanashchuk Petro
Candidate of Historical Sciences (PhD), Associate Professor,
Associate Professor of the Law and Public Administration Department
Zhytomyr Ivan Franko State University
ORCID: 0000-0001-7164-4143

DOI: 10.25313/2617-572X-2024-8-10236

ГАРМОНІЗАЦІЯ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ТА ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

HARMONISATION OF INTERFAITH AND CHURCH-STATE RELATIONS AS AN ELEMENT OF THE FORMATION OF A HOLISTIC HUMANITARIAN SPACE IN UKRAINE

Анотація. *Вступ. Упродовж понад трьох десятиліть існування української державності на загальнодержавному рівні завжди приділялася значна увага подоланню тяжких наслідків комуністичного тоталітарного спадку в сфері міжконфесійних та державно-церковних відносин. Незважаючи на це, в українському суспільстві продовжує зберігатись цілий комплекс протиріч, які виникають на релігійному ґрунті. Зменшення уваги з боку держави даному питанню може активізувати конфліктогенні чинники, які здатні спричинити фрагментацію гуманітарного простору країни за релігійною ознакою. Саме тому питання врегулювання міжконфесійних відносин як важливої складової забезпечення цілісності гуманітарного простору в умовах сьогодення набуває особливої актуальності.*

Мета. Метою дослідження є здійснення аналізу державної політики в галузі гармонізації міжконфесійних та державно-церковних відносин як важливої складової формування цілісного гуманітарного простору України.

Матеріали і методи. Матеріали дослідження включають нормативно-правову базу, що регулює міжконфесійні та державно-церковні відносини в Україні; праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які досліджують питання державно-церковних відносин у контексті реалізації гуманітарної політики в Україні.

В процесі наукового дослідження з метою здійснення характеристики поточного стану державно-церковних та міжконфесійних відносин було використано методи теоретичного узагальнення, формалізації, аналізу та синтезу; з метою формулювання загальних висновків дослідження було застосовано метод логічного узагальнення результатів.

Результати. Зазначається, що врегулювання міжконфесійних суперечностей має певну специфіку, яка зумовлена необхідністю дотримання принципу невтручання світської влади у релігійне життя. У цьому контексті важливим механізмом вирішення можливих конфліктних ситуацій у релігійній сфері вказується налагодження комунікації між релігійними громадами та державою на рівні представницьких міжконфесійних організацій.

Піднімається питання використання релігійного чинника як інструменту гібридної війни Російської Федерації проти України. Проаналізовано заходи, вжиті Україною, з метою протидії поширення російською пропагандою різноманітних маніпулятивних стереотипів та дезінформації у релігійні сфері.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується звернути увагу на потребу в концептуалізації державної політики в сфері свободи совісті та свободи релігії з урахуванням відповідного досвіду країн-членів ЄС, а також подальшої розробки механізмів врегулювання міжконфесійних відносин у контексті забезпечення єдності гуманітарного простору України.

Ключові слова: *гуманітарна політика, гуманітарний простір, міжконфесійні відносини, державно-церковні відносини.*

Summary. *Introduction. For more than three decades of the existence of Ukrainian statehood, considerable attention has always been paid at the national level to overcoming the grave consequences of the communist totalitarian legacy in the field of interfaith and church-state relations. Despite this, a whole range of contradictions arising on religious grounds continue to exist in Ukrainian society. Reducing the state's attention to this issue may intensify conflict-generating factors that could lead to the fragmentation of the country's humanitarian space on religious grounds. That is why the issue of regulating interfaith relations as an important component of ensuring the integrity of the humanitarian space is of particular relevance today.*

Objective. The objective of the research is to analyse the state policy in the field of harmonisation of interfaith and church-state relations as an important component of the formation of a holistic humanitarian space in Ukraine.

Materials and methods. The research materials include the legal framework governing interfaith and church-state relations in Ukraine; works by domestic and foreign authors who research church-state relations in the context of humanitarian policy in Ukraine.

In the course of the research, the methods of theoretical generalisation, formalisation, analysis and synthesis were used to characterise the current state of church-state and interfaith relations; the method of logical generalisation of the results was used to formulate the general conclusions of the research.

Results. It is noted that the settlement of interfaith conflicts has a certain specificity, which is due to the need to respect the principle of non-interference of secular authorities in religious life. In this context, an important mechanism for resolving possible conflicts in the religious sphere is the establishment of communication between religious communities and the State at the level of representative interfaith organisations.

The article raises the issue of using the religious factor as an instrument of the Russian Federation's hybrid war against Ukraine. The measures taken by Ukraine to counteract the spread of various manipulative stereotypes and disinformation in the religious sphere by russian propaganda are analysed.

Prospects. In further research, it is proposed to pay attention to the need to conceptualise the state policy in the field of freedom of conscience and freedom of religion, taking into account the relevant experience of the EU member states, as well as to further develop mechanisms for regulating interfaith relations in the context of ensuring the unity of Ukraine's humanitarian space.

Key words: *humanitarian policy, humanitarian space, interfaith relations, church-state relations.*

Постановка проблеми. Упродовж понад трьох десятиліть існування української державності на загальнодержавному рівні завжди приділялася значна увага подоланню тяжких наслідків комуністичного тоталітарного й колоніального спадку у сфері міжконфесійних та державно-церковних відносин. Зокрема, державна політика була спрямована на гарантування права на свободу совісті всім громадянам України, а також на забезпечення сприятливих умов для розвитку суспільної моралі й гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання.

Незважаючи на це, в українському суспільстві продовжує зберігатись цілий комплекс протиріч, які виникають на релігійному ґрунті й подолання яких потребує нових підходів та нового інструментарію в галузі державно-релігійних відносин. Зменшення уваги з боку держави даному питанню може активізувати конфліктогенні чинники, які здатні спричинити фрагментацію гуманітарного простору країни за релігійною ознакою. Саме тому питання врегулювання міжконфесійних відносин як важливої складової забезпечення цілісності гуманітарного простору в умовах сьогодення набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика державно-церковних та міжконфесійних відносин дедалі частіше піднімається у вітчизняній історіографії. Зокрема, дослідження у цій сфері здійснюють С. Здіорук, В. Токман [4], М. Палінчак, М. Лешанич [5], О. Саган [12], І. Соляр, О. Красівський [13] та інші науковці. Однак сучасні виклики, які постають перед українським суспільством, зумовлюють потребу в подальших дослідженнях державно-церковних та міжконфесійних відносин як важливого чинника, який впливає на єдність гуманітарного простору країни.

Метою статті є здійснення аналізу державної політики в галузі гармонізації міжконфесійних та державно-церковних відносин як важливої складової формування цілісного гуманітарного простору України.

Матеріали і методи. Матеріали дослідження включають нормативно-правову базу, що регулює міжконфесійні та державно-церковні відносини в Україні; праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які досліджують питання державно-церковних відносин у контексті реалізації гуманітарної політики в Україні.

У процесі наукового дослідження з метою здійснення характеристики поточного стану державно-церковних та міжконфесійних відносин було використано методи теоретичного узагальнення, формалізації, аналізу та синтезу; з метою формулювання загальних висновків дослідження було застосовано метод логічного узагальнення результатів.

Виклад основного матеріалу. Згідно з теорією С.Хантінгтона, яку він висловив у праці «Зіткнення цивілізацій», Україна перебуває на стику двох цивілізацій — західно-християнської та православно-слов'янської. Вчений, взявши за основу релігійний чинник, робить висновок, що Україна є розколотою країною з двома різними культурами. Лінія розлому

між цивілізаціями, яка відділяє Захід від православ'я, проходить прямо по її центру ось уже декілька століть [17, с. 30]. Такі обставини сформувались історично. На думку вченого, умовні лінії зіткнення цивілізацій є зонами підвищеної конфліктогенності на ґрунті сприйняття ворогуючими сторонами певних територій як надзвичайно важливого символу їх історії й ідентичності, як певної священної землі, на яку вони мають непорушне право. Цивілізаційний вибір України на користь Заходу, який знаменувався початком євроінтеграційних процесів, спричинив активізацію не лише міжетнічних, але й міжконфесійних суперечностей, про які попереджав у своїй праці С.Хантінгтон ще наприкінці XX ст.

Особливістю релігійного ландшафту України є представленість на її просторі широкого спектру релігійних конфесій — різних течій християнства, мусульманської, іудейської, буддистської, індуїстської релігій тощо. До того ж, щільність релігійної мережі в Україні є досить високою — одна релігійна громада на 1600 громадян [15].

Врегулювання відносин між таким широким спектром релігійних конфесій та значною кількістю релігійних громад потребує розробки чіткої нормативно-правової бази. З цією метою ще у квітні 1991 р. Верховною Радою УРСР було прийнято Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», який є чинним донині. Цим Законом кожному громадянину України гарантується право на свободу совісті, яке включає «свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання» [11].

Незважаючи на вжиті кроки з законодавчого унормування міжконфесійних та державно-конфесійних відносин, Україна не змогла уникнути появи певних протиріч у цій сфері, прояви яких й досі мають негативний вплив на соціогуманітарний простір України. Зокрема, ще з перших років здобуття Україною суверенітету особливо гостро проявились ознаки розколу в межах православ'я. Одним із проявів цього стало прагнення частини православного світу України до створення власної помісної (автокефальної) церкви з одного боку й небажання піти на поступки в даному питанні з боку Москви — з іншого боку [2, с. 104].

Врегулювання міжконфесійних суперечностей, на відміну від розв'язання міжнаціональних протиріч, має власну специфіку, яка зумовлена необхідністю дотримання принципу невтручання світської влади у релігійне життя. У цьому контексті важливим механізмом вирішення можливих конфліктних ситуацій у релігійній сфері є налагодження комунікації між релігійними громадами на рівні представницьких міжконфесійних організацій. Однією з платформ для такої міжрелігійної, суспільно-релігійної та державно-церковної комунікації є Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій, яка діє з 1996 р. Метою цієї організації є об'єднання зусиль конфесій у справі духовного відродження України та координації міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, а також участь у розробленні проєктів нормативних актів із питань державно-конфесійних відносин та здійснення комплексних заходів доброчинного характеру [1].

В Україні діють й інші представницькі об'єднання релігійних організацій. Серед них: Українська Міжцерковна Рада, Рада Євангельських Протестантських Церков України, Всеукраїнська Рада релігійних об'єднань тощо. Для держави важливо забезпечити вільний і продуктивний міжконфесійний діалог, створюючи відповідні умови на законодавчому й організаційному рівнях. Такий підхід сприятиме забезпеченню безконфліктного співіснування діючих в Україні релігійних конфесій як важливої складової гармонійного функціонування гуманітарної сфери загалом.

Функціонування механізмів комунікації між релігійними громадами на рівні представницьких міжконфесійних організацій буде ефективним лише за умов налагодження чітких нормативно-правових та організаційно-інституційних основ державно-церковного партнерства. З цією метою в Україні вибудувано досить розгалужену систему інституційно-релігійного співробітництва. Зокрема, при низці міністерств створено громадські ради з релігійними організаціями. Такі ради діють при Міністерстві освіти і науки України, Міністерстві закордонних справ України, Міністерстві культури та інформаційної політики України. При Міністерстві оборони України функціонує Рада у справах душпастирської опіки. На договірних засадах реалізуються відносини церков з Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною пенітенціарною службою України.

Досвід налагодження співпраці з релігійними організаціями, запроваджений на рівні міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, в Україні успішно поширюється й на локальний рівень. Аналогічні консультативно-дорадчі органи діють при багатьох обласних державних адміністраціях. Така співпраця є важливим механізмом, який допомагає залучити представників різних конфесій до розв'язання соціально значущих проблем місцевого рівня. Можна констатувати, що завдяки налагодженню постійного й змістовного діалогу між владою й релігійними організаціями Україні вдається уникати багатьох ускладнень не лише у сфері міжконфесійних відносин, але й вирішувати інші проблеми соціального характеру.

Після 2014 року до існуючих міжконфесійних протиріч також додалася проблема дискримінації на території тимчасово окупованих російською

федерацією Кримського півострова, Луганської й Донецької областей протестантських конфесій та тієї частини українського православ'я, яка відмовилася визнавати над собою зверхність московського патріархату. У першу чергу це стосується релігійних громад Православної Церкви України (ПЦУ) та Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ), в яких окупаційна адміністрація відібрала храми й яким відмовили у перереєстрації. Утисків зазнає також політично активна кримськотатарська мусульманська спільнота. Тимчасово окуповані території України перетворилися, за висновком Комісії США з міжнародних релігійних свобод, на «простір релігійної несвободи» [16; 18].

Релігійна політика окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих територіях має на меті нав'язування місцевому населенню імперського проекту «російського світу», який спрямований на знищення української державності та національної ідентичності українців. Релігійний чинник, таким чином, як і етнонаціональний, перетворився на інструмент гібридної війни російської федерації проти України з метою недопущення зближення України й країн Заходу на основі спільних цінностей у релігійній сфері, яка є одним із найбільш визначальних чинників у сфері цивілізаційного самовизначення.

Одним з інструментів російського гібридного впливу на український соціогуманітарний простір стало використання структур православної церкви, підпорядкованих московському патріархату, а також низки квазіцерковних православних угруповань з метою антидержавної пропаганди на території України на користь т. зв. «російського світу». Процес європейської інтеграції дані релігійні структури розцінюють як відступництво від власної цивілізаційної сутності, «багатовікової єдності трьох братніх народів» [4]. Ще під час Революції Гідності проросійські православні громадські об'єднання неодноразово проводили у Києві хресну ходу, метою якої було показати всьому світу солідарність православних України з «російським світом», а також не допустити підписання Угоди про асоціацію України з ЄС.

Ще більш суттєво посилилась гострота даного питання після початку повномасштабного російського вторгнення до України 24 лютого 2022 року. Російською православною церквою було розгорнуто широку інформаційно-пропагандистську та організаційну антиукраїнську діяльність, спрямовану на розпалювання суспільних конфліктів, напруги у міжконфесійних відносинах, підтримку сепаратистських настроїв. Це становить загрозу не лише фрагментації гуманітарного простору України, але й може спричини значно масштабніші соціальні наслідки.

У 2018 р. з метою чіткої ідентифікації приналежності релігійних організацій до релігійних структур, керівні центри яких перебувають у Російській Федерації, Верховною Радою України було внесено зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Внесені зміни зобов'язали такі релігійні організації у своїх офіційних назвах відображати їх приналежність до керівних центрів, які перебувають у країні, яка здійснює агресію проти України [9].

Таким чином, українська православна церква, підпорядкована московському патріархату, змушена була б змінити свою назву на таку, яка б чітко фіксувала цей зв'язок. Натомість у Статуті цієї церкви, затвердженому в травні 2022 року, фіксується назва «Українська православна церква» [14]. Щоправда, з офіційних документів, зокрема й з даного Статуту, було прибрано будь-які згадки про зв'язки з російською православною церквою, яку 17 квітня 2024 р. Парламентська асамблея Ради Європи визнала «інструментом російського впливу та пропаганди» [6].

3 березня 2022 року Верховна Рада України проголосувала про доповнення статті 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» пунктом 5, який до переліку випадків, при яких у судовому порядку можливе припинення діяльності релігійної організації, додається «засудження її уповноважених осіб за вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111–1 Кримінального кодексу України» [8].

Отже, на законодавчому рівні було створено низку запобіжників, які унеможливлюють використання на офіційному рівні будь-яких згадок про зв'язки діючих в Україні релігійних конфесій з державою-агресором. Однак це зовсім не означає, що ці релігійні організації й надалі не зможуть використовувати свій вплив на віруючу частину населення з метою антидержавної пропаганди. Зважаючи на це, ще однією законодавчою ініціативою, покликаною врегулювати діяльність релігійних організацій, афілійованих з країною-агресором, стало прийняття 20 серпня 2024 р. Верховною Радою України Закону «Про захист конституційного ладу в сфері діяльності релігійних організацій» [10], який має на меті удосконалити механізми убезпечення українського суспільства від ворожої пропаганди та впливу.

Даний Закон передбачає внесення змін до законів України «Про свободу совісті та релігійні організації» та «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань», згідно з якими «не допускається діяльність релігійних організацій, які афілійовані із центрами впливу релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка здійснює збройну агресію проти України» [10].

Таким чином, створено законодавче підґрунтя для остаточної заборони діяльності в Україні Російської православної церкви як інструменту російської пропаганди та релігійних організацій, пов'язаних з нею. Прес-служба Апарату Верховної Ради України наголосила, що прийняття даного Закону стало ще

одним кроком до унеможливлення зловживання релігією та спотвореними православними традиціями з метою розколу українського суспільства шляхом пропаганди ідеології «русского міра». Використання релігійних організацій для просування цієї ідеології також забороняється [7].

Державним органам важливо проводити відповідну роботу з роз'яснення сутності даного Закону та інших аналогічних документів, обставин та причин їх прийняття, партнерам України в країнах ЄС задля покращення розуміння ними ситуації, яка склалася у вітчизняній сфері міжконфесійних відносин. Ефективно доповнюють таку взаємодію представники багатьох релігійних конфесій, які діють в Україні, регулярно здійснюють комунікацію з чиновниками ЄС з метою донесення правдивої інформації про Україну, ціннісні засади її суспільного розвитку, здобутки та труднощі на шляху європейської інтеграції.

Показовими у цьому контексті є неодноразові відвідування Брюсселю делегацією Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій України. Аналогічні візити регулярно здійснюються й делегаціями Православної Церкви України, Греко-Католицької Церкви, представниками інших релігійних громад. У рамках таких візитів представники різних конфесій проводять зустрічі з високопосадовцями ЄС, зокрема з Європейським комісаром із питань розширення та політики добросусідства, головою комітету у закордонних справах Європейського Парламенту, президентом Європейської Ради, євродепутатами.

Результатом проведених зустрічей є ознайомлення представників європейського співтовариства з достовірною інформацією з перших вуст про український досвід налагодження міжконфесійного порозуміння на основі фундаментальних цінностей, які однаково розділяють в Україні та в країнах Європейського Союзу. Така комунікація з очільниками Європейського Союзу за участю представників релігійних громад є особливо важливою з огляду на безперервне поширення російською пропагандою різноманітних маніпулятивних стереотипів та відвертої дезінформації. Нерідко це є частиною спеціально спланованих антиукраїнських інформаційно-психологічних операцій російської федерації на території країн ЄС, які мають на меті дискредитацію України на міжнародній арені [2, с. 109].

Для прикладу, країні-агресору в січні 2024 р. вдалося добитися публікації доповіді Генеральним Синодом Англіканської церкви під назвою «Війна в Україні та виклик міжнародному порядку», у якій містяться звинувачення України в дискримінації віруючих Української Православної Церкви [19]. Голова Державної служби України з етнополітики та свободи совісті У. Хаварінський, коментуючи цей документ, наголосив на його неприйнятності, адже він «ставить на одну дошку агресора та країну, яка піддалася агресії» [3]. Ця та інші подібні провокації покликані сформувати серед європейської спільноти уявлення про недотримання Україною міжнародних норм, які регулюють міжконфесійні відносини, і, як результат, ще більше ускладнити українську інтеграцію до європейського гуманітарного простору. Саме тому важливо здійснювати регулярну комунікацію та об'єктивно інформувати громадськість країн-членів ЄС про ті процеси, які відбуваються в сфері вітчизняних міжконфесійних відносин.

Аналогічною має вибудовуватись і комунікація з українською громадськістю, адже від цього також залежатиме ефективність протистояння українським суспільством російській дезінформації й пропаганді. При цьому варто зазначити, що події російсько-української війни суттєво вплинули на самовизначення українців з конфесійною приналежністю. Так, згідно з результатами дослідження, проведеного Центром Разумкова у травні 2023 р., 34% опитаних заявили про свою приналежність до Православної Церкви України. До Української православної церкви, яка, незважаючи на відсутність згадок про це у її Статуті, асоціюється з московським патріархатом, віднесли себе 8% опитаних [15].

При цьому варто зазначити, що Україні в контексті процесів європейської інтеграції на міжнародній арені і надалі слід вживати заходів для позиціювання себе як держави, яка розділяє загальноєвропейські цінності свободи совісті та свободи віросповідання й максимально ефективно імплементувати їх у різні сфери суспільного життя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, в Україні вибудувана доволі розгалужена мережа церков та релігійних організацій, що зумовило потребу в забезпеченні ефективних форм державно-конфесійного партнерства. Упродовж останніх років Україною було вжито комплекс заходів, спрямованих на посилення політики та законодавчої бази в сфері гармонізації міжконфесійних відносин. Значним досягненням України є збереження релігійного миру та уникнення масових проявів нетерпимості чи ворожнечі у міжконфесійних і міжцерковних взаєминах.

Незважаючи на очевидні здобутки України в питаннях забезпечення гармонійного співіснування різних конфесій, існує низка викликів, ігнорування яких може негативно позначитись на розвитку релігійної сфери як складової єдиного гуманітарного простору України. До таких проблемних питань можна віднести намагання російської федерації шляхом впливу на релігійні громади православної церкви, які підпорядковуються московському центру, пропагувати й поширювати ідеологію «російського світу». Щоправда, Україні протягом останніх років багато вдалось зробити задля мінімізації негативного впливу цього чинника на соціогуманітарний простір країни.

Незважаючи на це, в Україні все ще залишається актуальною проблема неконцептуалізованості державної політики в сфері свободи совісті та свобо-

ди релігії, а також надання пріоритету політичної доцільності над стратегуванням. Саме тому актуальності набуває розробка загальнодержавної Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, яка базуватиметься на принципах світськості та нейтралітету як базових для забезпечення свободи совісті та свободи релігії з подальшим ухваленням Концепції у статусі закону. До обговорення цього документу важливо долучити якомога ширше коло бенефіціарів та стейкхолдерів, зокрема представників різних релігійних конфесій та громадських організацій, а також врахувати відповідний досвід застосування механізмів налагодження державно-конфесійних відносин, прийнятий у країнах-членах Європейського Союзу.

У контексті євроінтеграційних процесів Україні слід і надалі працювати над створенням сприятливих умов для взаємодії владних інститутів і релігійних організацій на засадах партнерства та взаємоповаги.

Література

1. Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. URL: https://vrciro.org.ua/ua/council/info (дата звернення: 25.08.2024).

2. Гуманітарна політика в Україні: виклики та перспективи (Біла книга) : аналіт. доп. / [Сінайко О. О.(кер. авт. кол.), Тищенко Ю. А., Каплан Ю. Б., Михайлова О. Ю., Валевський О. Л. та ін.]; за заг. ред. Ю. Б. Каплан, Ю. А. Тищенко. Київ : НІСД, 2020. 136 с.

3. Євроінтеграція та права національних меншин, свобода совісті: фокус на діалозі та співпраці. URL: https://dess.gov.ua/yevrointehratsiia-ta-prava-natsionalnykh-menshyn-svoboda-sovisti-fokus-na-dialozi-ta-spivpratsi/ (дата звернення: 25.08.2024).

4. Здіорук С., Токман В. Християнський аспект європейської інтеграції України : Аналітична записка. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/khristiyanskiy-aspekt-evropeyskoi-integracii-ukraini (дата звернення: 25.08.2024).

5. Палінчак М., Лешанич М. Моделі державно-церковних відносин у сучасній політичній практиці. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. Vol. 2, Issue 4. P. 254–259.

6. ПАРЄ визнала РПЦ інструментом кремлівської пропаганди. URL: https://religionpravda.com.ua/?p=91905 (дата звернення: 25.08.2024).

7. Парламент прийняв в цілому Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності організацій». URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/252622.html (дата звернення: 25.08.2024).

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність: Закон України № 2107-IX від 3 березня 2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2107-20#n36 (дата звернення: 25.08.2024).

9. Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України: Закон України № 2662-VIII від 20 грудня 2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-19#n2 (дата звернення: 25.08.2024).

10. Про захист конституційного ладу в сфері діяльності релігійних організацій: Закон України № 3894-IX від 20 серпня 2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3894–20 (дата звернення: 25.08.2024).

11. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України № 987-XII від 23 квітня 1991 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text (дата звернення: 25.08.2024).

12. Саган О. Державно-церковні відносини в Україні на сучасному етапі: актуальні проблеми, можливі сценарії розвитку. Вісник НАН України. 2023. № 8. С. 84–90.

13. Соляр І., Красівський О. Трансформація державно-церковних відносин в Україні (1989–2021). *Izdevnieciba Baltija Publishing*. 2021. P. 52–84.

14. Статут про управління Української православної церкви (з доповненнями і змінами), ухвалений Собором Української православної церкви 27 травня 2022 року. URL: https://risu.ua/statut-pro-upravlinnya-ukrayinskoyi-pravoslavnoyi-cerkvi-z-dopovnennyami-i-zminami-vid-27052022_n130894 (дата звернення: 25.08.2024).

15. Шулікін Д. Держава і церква: проблеми та сценарії. 2023. URL: https://tinyurl.com/2hsx6794 (дата звернення: 25.08.2024).

16. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2019 рік. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/zvit%20za%202019.pdf (дата звернення: 25.08.2024).

17. Huntington S. The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*. 1993. Vol. 72, No. 3. P. 22–49. URL: https://www.jstor.org/stable/20045621 (дата звернення: 25.08.2024).

18. Report on International Religious Freedom: Ukraine. 2019. URL: https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/ukraine/ (дата звернення: 25.08.2024).

19. The War in Ukraine and the Challenge to International Order. URL: https://www.churchofengland.org/sites/default/files/2024-02/gs-2348-war-in-ukraine-final-final.pdf (дата звернення: 25.08.2024).

References

1. Vseukrainska rada tserkov i relihiinykh orhanizatsii. URL: https://vrciro.org.ua/ua/council/info [in Ukrainian].

2. Humanitarna polityka v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy (Bila knyha): analit. dop. / [Sinaiko O. O. (ker. avt. kol.), Tyshchenko Yu. A., Kaplan Yu. B., Mykhailova O. Yu., Valevskyi O. L. ta in.]; za zah. red. Yu. B. Kaplan, Yu. A. Tyshchenko. Kyiv: NISD, 2020. 136 s. [in Ukrainian].

3. Ievrointehratsiia ta prava natsionalnykh menshyn, svoboda sovisti: fokus na dialozi ta spivpratsi. URL: https://dess.gov.ua/yevrointehratsiia-ta-prava-natsionalnykh-menshyn-svoboda-sovisti-fokus-na-dialozi-ta-spivpratsi/ [in Ukrainian].

4. Zdioruk S., Tokman V. Khrystyianskyi aspekt yevropeiskoi intehratsii Ukrainy: Analitychna zapyska. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/khristiyanskiy-aspekt-evropeyskoi-integracii-ukraini [in Ukrainian].

5. Palinchak M., Leshanych M. Modeli derzhavno-tserkovnykh vidnosyn u suchasnii politychnii praktytsi. Evropsky *politicky a pravni diskurz*. 2015. Vol. 2, Issue 4. pp. 254–259. [in Ukrainian].

6. PARIe vyznala RPTs instrumentom kremlivskoi propahandy. URL: https://religionpravda.com.ua/?p=91905 [in Ukrainian].

7. Parlament pryiniav v tsilomu Zakon Ukrainy "Pro zakhyst konstytutsiinoho ladu u sferi diialnosti orhanizatsii". URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/252622.html [in Ukrainian].

8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia vidpovidalnosti osib, yaki zdiisniuvaly kolaboratsiinu diialnist: Zakon Ukrainy № 2107-IX vid 3 bereznia 2022 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2107-20#n36 [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zminy do statti 12 Zakonu Ukrainy "Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii" shchodo nazvy relihiinykh orhanizatsii (obiednan), yaki vkhodiat do struktury (ie chastynoiu) relihiinoi orhanizatsii (obiednannia), kerivnyi tsentr (upravlinnia) yakoi znakhodytsia za mezhamy Ukrainy v derzhavi, yaka zakonom vyznana takoiu, shcho zdiisnyla viiskovu ahresiiu proty Ukrainy ta/abo tymchasovo okupuvala chastynu terytorii Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2662-VIII vid 20 hrudnia 2018 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-19#n2 [in Ukrainian].

10. Pro zakhyst konstytutsiinoho ladu v sferi diialnosti relihiinykh orhanizatsii: Zakon Ukrainy № 3894-IKh vid 20 serpnia 2024 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3894-20 [in Ukrainian].

11. Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii: Zakon Ukrainy № 987-XII vid 23 kvitnia 1991 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text [in Ukrainian].

12. Sahan O. Derzhavno-tserkovni vidnosyny v Ukraini na suchasnomu etapi: aktualni problemy, mozhlyvi stsenarii rozvytku. *Visnyk NAN Ukrainy*. 2023. № 8. pp. 84–90 [in Ukrainian].

13. Soliar I., Krasivskyi O. Transformatsiia derzhavno-tserkovnykh vidnosyn v Ukraini (1989–2021). *Izdevnieciba Baltija Publishing*. 2021. pp. 52–84 [in Ukrainian].

14. Statut pro upravlinnia Ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy (z dopovnenniamy i zminamy), ukhvalenyi Soborom Ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy 27 travnia 2022 roku. URL: https://risu.ua/statut-pro-upravlinnya-ukrayinskoyi-pravoslavnoyi-cerkvi-z-dopovnennyami-i-zminami-vid-27052022_n130894 [in Ukrainian].

15. Shulikin D. Derzhava i tserkva: problemy ta stsenarii. 2023. URL: https://tinyurl.com/2hsx6794 [in Ukrainian].

16. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini za 2019 rik. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/zvit%20za%202019.pdf [in Ukrainian].

17. Huntington S. The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs.* 1993. Vol. 72, No. 3. pp. 22–49. URL: https://www.jstor.org/stable/20045621.

18. Report on International Religious Freedom: Ukraine. 2019. URL: https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/ukraine/.

19. The War in Ukraine and the Challenge to International Order. URL: https://www.churchofengland.org/sites/default/files/2024–02/gs-2348-war-in-ukraine-final-final.pdf.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2024